

ეპიდემიურ დაავადებათა ისტორიისთვის საქართველოში¹

დღეს, როდესაც მთელი მსოფლიო კოვიდ 19-ის პანდემიამ მოიცვა, ეპიდემიების ისტორიის კვლევას განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა და საინტერესო მასალა გამოქვეყნდა. გასაკუთრებით დაიტვირთა ინტერნეტსივრცე.

პრობლემის აქტუალობიდან გამომდინარე, ჩვენშიც აღნიშნულ საკითხზე ამ ბოლო ხანებში ბევრი რამ დაინერა, თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ უნინაც არ ყოფილა ეპიდემიების ისტორია ყურადღების გარეშე დატოვებული, ვგულისხმობ თ. სახოკიას (სახოკია 1956, 23-39), ბ. რაჭველიშვილის (იხ. სააკაშვილი, გელაშვილი 1956, 371-388), ვ. ბარდაველიძის (Бардавелидзе 1957, 83-91), ი. შენგელიას (შენგელია 1957), მ. შენგელიას (შენგელია 1963, 229-235, 283-389), გ. ჭირაქაძის (Чиракаде 1964), თ. ოჩიურის (ოჩიური 1977, 102-124), ა. იოსელიანის (იოსელიანი 1977, 134-154), ვ. კიკნაძის (კიკნაძე 2016-2017, 219-225), ე. ჟღენტის (ჟღენტი 2019) და სხვათა ნაშრომებს. ამ საკითხს ჩვენც ვეხებით ნიგნში „ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა“ (მინდაძე 2013, 68-73; 209-244).

ამიტომ, მხოლოდ მოკლედ ვიტყვი, რომ ეპიდემიური დაავადებანი უძველესი დროიდან ვრცელდებოდა დედამიწაზე, სხვადასხვა ხალხში და ქვეყანაში. ამას მოწმობს არქეოლოგიური მასალა, მითოლოგია, ლიტერატურული თუ ისტორიული წყაროები. ეპიდემიებმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა კაცობრიობის განვითარების პროცესში, განაპირობა არა ერთი ისტორიული მოვლენა.

---

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული გრანტის - „საზოგადოება, მკურნალი, პაციენტი: ტრადიციული სამედიცინო სისტემის სოციოკულტურული ასპექტები და თანამედროვეობა“ (FR-19-7786) ფარგლებში

არის მოსაზრება, რომ შავი ჭირი და მალარია გახდა მიზეზი ძვ. წ. მე-3 ათასწლეულში ინდოევროპელი მოსახლეობის მიგრაციისა (Харрисон, Уайнер 1970, 570; Гамკრелидзе, Иванов 1984 , 915-916, 961).

შუა საუკუნეებში შავი ჭირის ეპიდემიებმა, მნიშვნელოვნად შეცვალა ევროპის დემოგრაფიული სურათი, ყოფითი კულტურა (Бродель 1989, 97-102). ფეოდალიზმის რღვევას ინგლისში შავი ჭირის პანდემიამაც შეუწყო ხელი. ხშირად დაავადება განაპირობებდა ისტორიულ მოვლენას - პელოპონესის ომის დროს ათენში ძვ.წ. 429 წელს ეპიდემიამ გადაწყვიტა ომის ბედი. ხოლო 1167 წელს რომი მალარიის ეპიდემიამ იხსნა ფრიდრიხ ბარბაროსას თავდასხმისაგან (მინდაძე 2013, 8-9).

1812 წელს, კავკასიის მთავარმართებელ ტორმასოვის ჯარით ალყაშემორტყმულ ახალციხეში გამაგრებული სოლომონ II, რუსეთის ჯარში გავრცელებულმა შავმა ჭირმა გადაარჩინა (დადიანი 1962, 202).

ეპიდემიის ზოგადი სახელწოდება ძველ ქართულში მომსრველი სენი, მომსრველი ყამი, ხალხური სახელწოდება კი, მოარული, ჩამომავალი, ჩამომრები სენია. ე.ი ეპიდემიის ძველ ქართულ სახელწოდებაში ადამიანების განადგურების ფაქტია ასახული. მოსრვა (მოსრუა, მოსვრა), სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, მონყვედა და დაჯოცა-ა. ხალხურ სახელწოდებაში კი, ეპიდემიის მთავარი თვისება გადადება-გავრცელებაა ხაზგასმული.

სხვადასხვა სახის ეპიდემია ისტორიულ თუ სამედიცინო წყაროებში სხვადასხვა სახელით აღინიშნება. ჯუანშერის ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში მოხსენიებული დაავადება სატლი, იგივე სატალი, სენია მუცელა მომსრველი (ორბელიანი 1993). იგი, მედიცინის ისტორიკოსთა დასკვნით, ციმბირის წყლულს უნდა გულისხმობდეს (სააკაშვილი, გელაშვილი 1956, 371-372). ხალხურ სამედიცინო ლექსიკაში კი, ციმბირის წყლული უმეტესწილად ბედნიერის სახელით იყო ცნობილი. წყაროებში გვხვდება ეპიდემიურ დაავადებათა აღმნიშვნელი სხვა ტერმინებიც: შავი ჭირი, ავი

ჟამი, საოფლე, მუცლის სნება, საღმობა მუცლისა...

ძველ ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებში აღწერილია ცალკეული ეპიდემიური დაავადების სიმპტომები, გავრცელების საწინააღმდეგო საშუალებანი, ავადმყოფის მოვლის წესები და მკურნალობა, რომელიც ძირითადად სიმპტომურ ხასიათს ატარებდა. ამჯერად შავი ჭირს შევეხებით.

შავი ჭირი ერთ-ერთი უძველეს ეპიდემიაა. 2018 წელს, შავი ჭირის გამომწვევი ბაქტერია აღმოჩენილ იქნა შვედეთში, ნეოლითის ხანის სამარხში, რაც ამ უძველეს ეპოქაში აღნიშნული დაავადების არსებობაზე მეტყველებს (Charles Q. Chi 2018). შავი ჭირი მოხსენიებულია ბიბლიაში [მეორე მეფეთა, 24:13]... ძველ აღმოსავლეთში, სხვა წყაროებზე რომ არაფერი ვთქვათ, შავი ჭირის გავრცელებაზე, შუმერული ღვთაების ერას არსებობის ფაქტი მიგვითითებს. საბერძნეთში შავი ჭირის ეპიდემიაზე ცნობებს გვანვდის თუკიდიდე, ბიზანტიაში - პროკოპი კესარიელი. შუა საუკუნეებისა და შემდეგდროინდელი ეპიდემიებისა თუ პანდემიების შესახებ არა ერთი ისტორიული წყარო, ნაშრომი თუ ლიტერატურული ნაწარმოები მოგვითხრობს საკმარისია გავიხსენოთ დანტეს, ბოკაჩოს, დეფოს, კამიუს... ნაწარმოებები

ცნობილია შავი ჭირის სამი პანდემია: იუსტინიანეს ჭირი, მე-6 საუკუნეში, რომელიც ეგვიპტიდან ბიზანტიაში გავრცელდა. მეორე - XIV საუკუნეში ჩინეთიდან მოედო, აზიას, აფრიკას, ევროპას. ცნობილია „შავი სიკვდილის“ სახელწოდებით, მესამე, XIX საუკუნეში 1855 წელს ისევ ჩინეთში დაიწყო.

ისტორიული წყაროები საქართველოში ეპიდემიათა შესახებ მცირეა. მე-6 საუკუნის ე.წ. იუსტინიანეს ჭირზე, რომელიც შესაძლებელია საქართველოშიც გავრცელდა, ცნობები ჯერ-ჯერობით ვერ მოვიპოვეთ. არის მხოლოდ პროკოპი კესარიელის ცნობა ლაზიკეში მყოფ მიდიელთა ჯარში გავრცელებული შავი ჭირის შესახებ(კესარიელი 1989, 27). XIV საუკუნეში შავი ჭირის ეპიდემიაზე კი, მწირი, მაგრამ გარკვეული ინფორმაცია მაინც არსებობს ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, 1366 წელს შავი ჭირით გარდაცვ-

ლილა ბაგრატი მე-5 ცოლი დედოფალი ელენე - „...გარნა მშვიდობასა ამას შინა იქმნა, მომსვრელი ჟამი, სრვა და სიკუდილი ძლიერი. და მოისპენ სულნი ურიცხუნი და მოკუდა ცოლი მეფისა ბაგრატიისა დედოფალი ელენე...“ (ბატონიშვილი 1973, 262). ამ ეპიდემიას მოსახლეობის დიდი ნაწილი უმსხვერპლია. დიდი სიკვდილიანობა ყოფილა 1348 წელს და „ამიტომაც უწოდებს ძველი ქართველი მემკვიდრე და კალიგრაფი ავგაროზ ბედიანისძე ამ წელს „სიკვდილიანობის წელს“ (ბერაძე, სანაძე 2003, 211).

ამ დროს შავი ჭირის ეპიდემია იყო სვანეთშიც, რაზედაც მიგვითითებს შემდეგი საბუთი: „[XIII-XIVსს.] დაწერილი მიქელაისძის მოხერის მთავარანგელოზისადმი ქ. ესე ნიშანი დაგინერე და მოგახსენე მე მ ი ქ ე ლ ა ი ს-ძ ე მ ა ნ და ჩემთა შვილთა, თქუენ, წმიდასა მთავარანგელოზსა მოხერისასა. ოდეს ჰავისა ჟამისა შემოსვლამა ქუეყანა დააშავა, მოგანდევ ჩემი თავი და შვილნი; ვითაცა გამსახურებდეთ ჰაგრეც გუნყალობდით. ამისთვის არცა მ ი ქ ა ლ ა ი ს-ძ ი ს ა სამსახურსა მოუცთებით. ესე ნიშანი მე ნ ი კ ო ლ ო ზ ს ა დამინერია და მონამეცა ვარ» (სილოგავა 1985, 138).

მეორე საბუთიც ანალოგიურია:

“[XIII-XIVსს.] დაწერილი გიორგი როჩაგინისა მოხერის მთავარანგელოზისადმი ქ: ესე ნიშნი დაგინერე და მოგახსენე მე, გ ი ო რ გ ი ო რ ჩ ა გ ი ა ნ მ ა და ჩემთა შვილთა, თქუენ წმიდასა მთავარანგელოზსა მ ო ხ ე რ ი ს ა ს ა, მას ჟამსა, ოდეს ჰავისა ჟამისა შემოსვლამა ქვეყანა დააშვა მოგანდევ ჩემი თავი და შვილნი; ვითაცა გამსახურებდეთ ჰაგრეც გუნყალობდით. ესე ნიშანი მე ნ ი კ ო ლ ო ზ ს დამინერია და მონამეცა ვარ» (სილოგავა 1985, 138-139).

XVI საუკუნეშიც გავრცელებულა შავი ჭირი. ბერი ეგნატაშვილი წერს: „ჟამი შეიქმნა; მათს ლ“ა, შაბათს სალამოსა, ხოსიტა გააცხელა საკანაფეს, პატრონის ყუარყუარეს შვილი; ღვთის შეწევნით გარდაიხადა. ივნისს ი“თ ბატონი ბექა გააცხელა და ღვთის შეწევნით მანც გარდაიხადა. ბევრი გააცხელა ჩუენში და არავის რა დაუზიანდა“ (ეგნატაშვილი 1959, 525).

ცნობებია, ასევე XVIII საუკუნის ეპიდემიის შესახებ. 1781

ნელს, თბილისში გავრცელებული შავი ჭირის ეპიდემიის გამო, მეფე ერეკლე კახეთში გადასულა. 1797 წელს კვლავ ყოფილა ძლიერი ეპიდემია და მეფე ერეკლე კვლავ კახეთში ყოფილა გახიზნული. ამჯერად მკაცრი ზომები მიუღიათ და და ქართლიდან კახეთში არავის უშვებდნენ.

1801 წელს ალა მაჰმად ხანის შემოსევის შემდეგ აღმშენებლობა დაწყებულა, მაგრამ ეპიდემია კვლავ განახლებულა და იმერეთშიც გადასულა (Акты 1868). მე-19 საუკუნეში ეპიდემიები პერიოდულად იჩენდა თავს (იხ. Ерицов 1879, 10-12).

„ახალციხის 1838-1843 წწ. შავი ჭირის ეპიდემიასთან დაკავშირებით, რომელიც შემდეგ მთელ კავკასიას მოედო, შექმნილი იქნა ამიერკავკასიის მხარის შავი ჭირის ეპიდემიისაგან დაცვის კომიტეტი“, რომლის თავმჯდომარედ დანიშნულ იქნა პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე“ (შენგელია 1963, 283).

შუა საუკუნეების ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებში შავი ჭირი სხვადასხვა სახელით მოიხსენიება. კერძოდ, ტაუნი, ტყაალუნი, ავი ჟამი; ბიბლიის ქართული თარგმანის სხვადასხვა რედაქციაში, შავ ჭირთან [მეორე მეფეთა, 24:13] ერთად, მისი სხვა სახელწოდებებიც დასტურდება, ძველ აღთქმაში სენი საგურკველი [პირველი მეფეთა, 6:4], ახალ აღთქმაში - წყუედა: „იყო ძრვა ადგიდ-ადგიდ და სიყმილი და წყუედაი“ [მრ.13.8]

ხალხურ სამედიცინო ლექსიკაში ეს დაავადება აღინიშნება სიტყვებით: ჟამი, ავი ჟამი, ავი//ჰავი სენი, შავი ჭირი, შავი ყვავილი, შავი სახადი...

ტაუნი, მუნუკს სიმსივნეს აღნიშნავს. XIII საუკუნის სამედიცინო ხელნაწერში ვკითხულობთ: „ტაუნი სიმსივნესა ჰქვიან, რომელ ღლიასა ქუეშეთ გამოაჩნდეს, ანუ ბარკლისა ღლიასა ქუეშეთ...“ (წიგნი სააქიმოი 1936, 275). ე.ი. დაავადებისთვის ეს სახელი ერთერთი სიმპტომის გამო უწოდებიათ. რაც შეეხება სიტყვა ჟამს, იგი დროის აღმნიშვნელი ტერმინია. სულხან-საბას განმარტებით, „ერთი დღე და ერთი ღამე არს ოცდაოთხი ჟამი [...]; ჟ ა მ ი ეწოდების წელიწადსა, ჟ ა მ ა დ ითქმის თაობა მეფისა ერთისა...“

იმავდროულად „ჟამი კაცის მკვლელი“ - ა (ორბელიანი 1991, 633). ალბათ, ამ უკანასკნელში სულხან-საბა ადამიანის მომაკვდინებელ სენს გულისხმობდა. ამგვარად, ჟამის ძირითადი მნიშვნელობა დროა. ავი ჟამი კი ავ, ცუდ დროს, ე.ი შავი ჭირის გავრცელების დროს აღნიშნავს. შესაძლებელია, სწორედ ამიტომ მიიღო შავმა ჭირმა სახელწოდება ავი ჟამი, შემოკლებით კი ჟამი.

სამედიცინო ხელნაწერების მიხედვით, შავი ჭირის სიმპტომები შემდეგნაირია: „ნიშანი ავი ჟამისა, რომე ტყაალუნი ჰქვიან, ესე ჟამისა ნიშანი არის, ესე მჯდომი არის, ან გამოვა ყურის ძირს, ანუ ენისა ძირსა, ანუ ძუძუსა ძირსა, ანუ ღლიასა, ანუ საზარდულსა, ესე მჯდომი ნამეტნავად იქნების და საური შეიშლების და ავი ჟამი შეიქნების, ქალაქებში გაგამოჩნდების, და მწოვედ ეწვებოდეს. ის ადგილისა ფერი ნაულოს და გულსა ძგერა გამოუჩნდეს, ბნედა გამოუჩნდეს, ნიშანი მისი რომე მჯდომი გამოვიდეს, თუ ყურის ძირსა ან ყურსა უკანით, ან ძუძუსა ან ღლიასა გამოვიდეს, ავი არის და მკულელი, და ფერი მოშაოდ დაეცემოდეს ავი არის, თუ ნითელი იყოს და მოყვითლოდ სცემდეს ფერი, ისი უფრო წყნარი არის“ (ქანანელი, 1940, 400).

ბ. რაჭველიშვილის განმარტებით, სამედიცინო ხელნაწერებში ჟამის „ძირითად კლინიკურ ნიშნად მიჩნეული ყოფილა „მჯდომის“ ანუ სხვადასხვა ფერის დიდი ჩირქოვანი მუნუკის ამოსვლა ილღის მიდამოში, საზარდულის მიდამოში, ყურთან და სხვ. აღნიშნულია აგრეთვე გულის ფრიალი, ხშირი გულის შეღონება. ხაზგასმულია „ავი ჟამის“ გავრცელების ეპიდემიური ხასიათი, განსაკუთრებით მჭიდროდ დასახლებულ ქალაქ ადგილებში“ (სააკაშვილი, გელაშვილი 1956. 373).

ხალხური გადმოცემით, ჟამის მთავარი სიმპტომი გამოწყარი და ცხელება იყო. ზოგიერთ კუთხეში შემორჩენილია ცოდნა ჟამის თეთრი, მონითალო და შავი ფერის მუნუკის შესახებ. შავი სასიკვდილოდ ითვლებოდა.

ხალხური შეხედულებით, შავი ჭირი უმეტესწილად ზაფხულში ვრცელდებოდა. ხევსურული თქმულების ერთ-ერთი ვარიანტის

მიხედვით, ჟამნი „მესიცივეები“ იყვნენ - სიცივეს ვერ უძლებდნენ და აგრილდებოდა თუ არა, ხან სად იმალებოდნენ და, ხან სად [...] თქმულებაში დასახელებული ამბავი სიცივეში ჟამთა აქეთ-იქით მიმალვის შესახებ, ზამთარში ეპიდემიის შესუსტების ამსახველი უნდა იყოს. მაშასადამე, იგი ხალხური დაკვირვების შედეგია და არა მხატვრული გამონაგონი“, წერს თ. ოჩიაური (ოჩიაური 1977, 107-108).

შავი ჭირით დაავადებულის მკურნალობისა და დიეტის შესახებ ერთ-ერთ ხელნაწერში ვკითხულობთ: „თურინჯისა და ლიმოსა (ფორთოხალი და ლიმონი ნ.მ.) შარბათი, ბრონეული, ვაშლი და კომში აჭამე. კარგ სულთაგან ასუნებინე როგორაცა, სანდალი, ვარდისა წყალი და ქაფური, ნინოფარი და ამათი მსგავსი და საჭმელად ოსპი და კაკაბი, გლონი, ხოხობი, და დურაჯი და თიკანი მარგე არის, და გრილსა სახლშიგა წოლა და ყინული, და წნორისა ფურცელი, ია და ვარდი და ქაფური ყინულითა გაცივებული...“

[...]და სადაცა ისი მჯდომი იყოს წყნარდ კოტოში მოკიდე, და რომე შაშრით მოსცრა წყნარად კოტოში მოჰკიდოს და ეცადოს რომე ამოღმა ამოიღო, მერმე სალბობი წამლები დასდევ, რომე ამას ზემოთ სხვის მჯდომებშიგა სწერია და გამოურწყევ, თეთრითა მალამითა გაამრთელე მღთითა“ (ქანანელი, 1940, 400). ამ ამონარიდიდან ჩანს, რომ ავადმყოფს მსუბუქი საკვებისა და ვიტამინებით მდიდარ ხილის მიღებას ურჩევდნენ, მაღალი ტემპერატურის დროს ცივ საფენებს ადებდნენ, ავადმყოფზე დადებითად მოქმედებდა სასიამოვნო სურნელი, ზოგჯერ კი ქირურგიულ ჩარევასაც არ ერიდებოდნენ ჩირქიანი მუნუკის გამორწყვის მიზნით.

ხალხურ მედიცინაში შავი ჭირის ზოგიერთი სიმპტომის სამკურნალო საშუალება იშვიათად, მაგრამ მაინც დასტურდება. მაგ., თვალების ამონმენდა იის ნაყენით.

საინტერესოა რას მიმართავდნენ შავი ჭირის ეპიდემიის ფართოდ გავრცელების თავიდან ასაცილებლად. უძველესი საშუალება, როგორც ჩანს, დაავადების კერიდან აყრა და გადასახლება-გახიზვნა იყო. ასევე ძველია გადამდები სნეულებით დაავადებულის,

მისი ოჯახისა და საერთოდ დაავადების კერის და იქ მცხოვრები მოსახლეობის იზოლირების ღონისძიებები. რაც შეეხება კარანტინს, ცნობილია, რომ იგი ოფიციალურად ევროპაში (იტალიაში) XIV საუკუნეში იქნა შემოღებული. შემდეგ დაიხვეწა და დაზუსტდა კარანტინის წესები და საერთოდ ეპიდემიებთან ბრძოლის საშუალებები. ფრანგმა მეცნიერმა მიშელ ფუკომ შეისწავლა საფრანგეთის ქალაქ ვენსენში, XVII საუკუნეში გავრცელებული შავი ჭირის ეპიდემიის დროს გატარებული ღონისძიებები, დაასკვნა, რომ ეპიდემიას, რომელსაც შემოაქვს არეულობა, მოსახლეობის ცხოვრებაში პასუხობდნენ გარკვეული წესრიგის დამყარებით. რაც, პირველ რიგში, გულისხმობდა, ჩაკეტილი სივრცის დაყოფას სეგმენტებად, სადაც ყოველ წერტილს ადევნებდნენ თვალყურს. თითოეულ ინდივიდს მიჩენილი ჰქონდა თავისი ზუსტად განსაზღვრული ადგილი და მას მუდმივად აკონტროლებდნენ.

ყოველივე ეს და კიდევ სხვა ღონისძიებები, ფუკოს დასკვნით, ქმნიდა დისციპლინის მექანიზმის კომპაქტურ მოდელს, რაც იმას ნიშნავს, რომ შავ ჭირს ხვდებოდნენ გარკვეული წესითა და რიგით, რომელიც წინ უნდა აღდგომოდა, დაავადების გავრცელებით გამონვეულ, შესაძლო არეულობას. შავ ჭირთან საბრძოლველად დისციპლინა იღებდა ხელში მმართველობის სადავეებს. შეიქმნა გარკვეული დისციპლინარული სქემა, კონტროლის ჩალრმავებული სტრუქტურა, რომელიც გულისხმობდა არა საზოგადოების დაყოფას ჯანმრთელებად და ავადმყოფებად, არამედ ინდივიდუალურ გადანაწილებას, მუდმივი მეთვალყურეობის ქვეშ მყოფ მრავალ დანაყოფად (Фуко 1999, 89).

შევეცდებით წარმოვადგინოთ შავი ჭირის გავრცელების საწინააღმდეგო საშუალებები საქართველოში. სამედიცინო ხელნაწერების მიხედვით და ხალხური აღწერილობითაც, შავი ჭირი გადადიოდა როგორც უშუალო კონტაქტით, ისე ჰაერით და ვრცელდებოდა სწრაფად, ამიტომ ავადმყოფს ერიდებოდნენ და გარკვეულ ჰიგიენურ ნორმებს იცავდნენ. უსწორო კარაბადინში ვკითხულობთ: „ თუ ავი ჟამისა ავადმყოფი იყოს, და ყვავილობა

და ნაზლა იყოს [...] რომელსაცა სახლშიგა ისი ინვეს შენ ნუ დას-
დგები და ნურცა დასწვები, და რაც მათ ეჭამოს საჭმელი, მისსა
ნაჭამსა თქუენ ნუ სჭამთ, თვარემ საშიშარი არის. ნურცა მათითა
ჭურჭლითა წყალსა სვამთ, რომლითა სნეული სმიდეს. ესე რაცა
სენი დაგვიწერია, იმა ავადმყოფისა ნაჭამსა და ნასვამსა ვინცა
სჭამს და სვამს მათ გარდაეხვევის“ (ქანანელი 1940, 5).

ხალხური გადმოცემითაც, გადამდები სნეულებით დაავადე-
ბულს ჯანმრთელი ადამიანი ყოველთვის ერიდებოდა, მის ნაპირ-
აღს არ გაიკარებდა, თუ აუცილებელი იყო მასთან მისვლა, ნიორს
გაღეჭავდნენ, ან ნიორს უბეში ჩაიყრიდნენ. ხევსურები ამ ტრადი-
ციას შემდეგნაირად ხსნიან: «როცა გადამდები ავადმყოფობაა
გავრცელებული (ნითელა, მუცლის ჭირი, ყვავილი, ქუნთრუშა და
სხვა) და როცა ოჯახში მიდიან, სანახავად მოსავლელად ან თუ
მოკვდა - სატირლად, ნიორს შეჭამენ და ისე მიდიოდნენ, ნივრის
სულზე (სუნზე) ავადმყოფობა არ მიუდგების ადამიანსო. ნიორს
უბეშიც ჩაიყრიან, მეტი ნივრის სუნი აგვედინასო“ (ბალიაური 1940,
87). თანამედროვე მედიცინაში ნივრის ბაქტერიციდული თვისებე-
ბი ცნობილია და ნიორზე დამზადებული წამლებიც გამოიყენება.

ეს ეფექტური საშუალებანი, ხშირად მაგიურრელიგიური
გაზრებით იყო დატვირთული. მაგ., ძველად ნიორს, ხახვს და
საერთოდ მწვავესუნიან მცენარეებს აპოთროპიული მიზნით, ავი
სულების დასაფრთხობად იყენებდნენ.

იგივე უნდა ითქვას დაავადების კერის ამოცნობის გონივრულ
მიგნებაზე, საქართველოს არაერთ კუთხეში დადასტურებულია
სნეულის სახლის კარ-ფანჯრის ნარ-ეკლით, ძეძვით მორთვის, ეპ-
იდემიამოდებული უბნის, სოფლის ირგვლივ კი ხნულის გაკეთების
წესი. ამას თურმე იმიტომ აკეთებდნენ, რომ სნეულებას, მის სულს
ნარ-ეკლის, ხნულის წრის გადალახვა გაძნელებოდა და სხვაგან
ვერ წასულიყო. რეალურად კი ეს ეპიდემიის კერის ამოცნობას
უნყობდა ხელს - ასეთ სახლებს, უბნებსა და სოფლებს გამვლელი
ერიდებოდა. აქ მცხოვრები ადამიანები, ჯანმრთელებიც კი, ცდი-
ლობდნენ ხნულის იქით არ გადასულიყვნენ.

ეპიდემიურ დაავადებათა დროს, ავადმყოფის იზოლირების წესი. მთელ საქართველოში ფართოდ იყო გავრცელებული. იგი აღწერილია ბერი ეგნატაშვილის ახალ ქართლის ცხოვრებაში: „მარიამობის-თუეს კ~ვ პატრონი დედისიმედი გააცხელა ხუთ-შაბათს დღესა. და ორშაბათს დღესა ბერის პატრონის ბასილის ჟამით გაცხელება მოვიდა, და საფარას საბურთეზე გაეცხელებინა. იმ წამს წაბრძანდა პატრონი დედისიმედი, ორნი დედაშვილნი ერთს კარავში დაწვენეს, ენკენის-თვის გ~ პარასკევი განთენდებოდა, ღმერთი განრისხდა, ბატონი ბასილი მიიცვალა ი“ე წელსა და კ~ბ დღისა, ღამით ჟამსა ბ~ და წამოვიდა პატრონი დედისიმედი მოაბითა, ზღუდერს ჩამოვიდა და ლუინობის-თუეს უსკუდარიდამ პატრონის შვილების გამოშუების მახარობელი მოუვიდა” (ეგნატაშვილი 1973, 525-526).

გარდა იმისა, რომ ამ ცნობაში აღნიშნულია, შავი ჭირის გავრცელების ფაქტი, მითითებულია, რომ შავი ჭირით დაავადებულებს ცალკე კარავში ათავსებდნენ და დაავადებას ღვთის რისხვას მიაწერდნენ.

გადამდები სნეულებით დაავადებულის განცალკევების წესი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში დასტურდება. ავადმყოფი ოჯახიდან გადაჰყავდათ სოფლის განაპირას, დაუსახლებელ ადგილზე სახელდახელოდ აშენებულ ფიცრულ ან მოწნულ ქოხში, ფაცხაში. მასთან საჭმელი ახლობლებს, მეზობლებს მიჰქონდათ, ტოვებდნენ მათი სამყოფლის შორიანხლოს. თუ ავადმყოფი ძალიან იყო დაუძღვრებული, მას ოჯახის წევრი ან ახლობელი მოხუცი უვლიდა.

განცალკევება იყო ეპიდემიის თავიდან აცილების ერთ-ერთი საშუალება. თუ დაავადება მაინც გავრცელდებოდა და ეპიდემიის სახეს მიიღებდა, მაშინ უკვე ხდებოდა დაავადებულთა მასობრივი - გახიზვნა². სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, ხიზვნა

² ფერნარ ბროდელი ხაზს უსვამს შავი ჭირის ეპიდემიის დროს მოსახლეობის თვითგადარჩენის სოციალურ ხასიათს. არსებული მონაცემების საფუძველზე, მან დაასკვნა, რომ მდიდრებს შეეძლოთ ეპიდემიის კერიდან სწრაფად გაქცევა-გახიზვნა, ქალაქგარეთ თავიანთ საკუთარ სახლებში ან სხვაგან.

მტერთა და სენთა (სნებათა) დარიდებაა. ე.ი. ეს ტერმინი მტრის შემოსევის ან ეპიდემიის დროს საცხოვრებლიდან აყრას გულისხმობს, რადგან ხიზანი, მისივე განმარტებით, ლტოლვილია (ორბელიანი 1993). არსებობს როგორც ოჯახების, ისე მთელი სოფლის გახიზვნის დამადასტურებელი საბუთები, მაგ., „1809 წლის აგვისტოს 29-ს უდებობის წიგნი მიცემული გიორგი ბაქრაძის მიერ გელათელ მიტროპოლიტ ეფთვიმესადმი», რომელშიც ვკითხულობთ:

„ქ. თქვენ, ყოვლად სამღვდელოს ბატონს გენერალურ მიტროპოლიტს უფალს ეფთვიმის ესე უდებობის წიგნი, პირი და საფიცარი მოგართვით მე, ბაქრაძემ გიორგიმ, ჩემა შვილებმა იოანემ და როსტომ და ჩვენმა შვილმა და მომავალმა; - ასრეთ და ესე ვითარად, რომ ჩვენ ქვეყანაშიდ ღვთის რისხვა მოვიდა და ჟამი გაჩნდა და ჩამოგვიდგა ჟამი და სახლკარიდამ გადაგვყარა და ჩვენი სახლი და კარი ოხრად დატევებული გვექონდა და ჩემის სახლის კაცის, კაცია ბაქრაძის კაცის შვილს შეეყარა ჟამი და ჩემს სახლში დანვა და თქვენის კაცის სიმონა ლებანიძის ცოლი და კიდე ცენცაძის ნაცოლევი და თქვენი ქურივი ჩამოვიდნენ ამ ჩემს გაოხრებულ ოჯახშიდ და ჟამიანს კაცს თავს დაადგნენ ჩემდა უდასტუროთ თუ რაიმე იყო ჩემს ოჯახშიდ, დამეზნა და დამეკარგა» (დოკუმენტები... 1953, 289-290, N453).

ამ დოკუმენტის მიხედვით, ერთ შემთხვევაში ჟამიანობის დროს ოჯახი სახლ-კარს ტოვებს - იხიზნება. მეორე შემთხვევაში კი ჟამით დაავადებული საკუთარ ოჯახს განერიდება და იზოლირების მიზნით, ჟამის გამო მიტოვებულ სახლში გადადის.

ოჯახის აყრის გარდა, როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოში დადასტურებულია მთელი სოფლის აყრისა და გახიზვნის ფაქტებიც. მაგ., 1800 წელს შავი ჭირის ეპიდემიის გამო აყრილა და გახიზნულა სოფელ ძეგვის მოსახლეობა (დოკუმენტები... 1953,

---

მატერიალური შესაძლებლობა მათ ამის უფლებას აძლევდა. ღარიბებს კი ნასვლა არსად შეეძლოთ და ისინი რჩებოდნენ თავიანთ საცხოვრებლებში, ეპიდემიამოდებულ ქალაქში, სადაც ისინი იყვნენ ჩაკეტილები, მუდმივი მეთვალყურეობის ქვეშ. ხდებოდა მათი იზოლირება. სახელმწიფოს მიერ, რომელიც თავის თავზე იღებდა მათ კვებასაც (Бродель 1986, 99-100).

206, N334). 1881 წელს შავი ჭირის ეპიდემიის დროს იმერეთის სოფელ ვანის მოსახლეობა აყრილა, მთელი სოფელი გადაუწვია და გურიაში გადასახლებულა (შენგელია 1957, 51). იხიზნებოდნენ უმეტესწილად ტყეში, ან დაუსახლებელ ადგილებში. მაგ., „1829 წ., მარიამობისთვეში ჟამი მძვინვრებდა აჭარაში და მცხოვრებნი ტყეებში იყვნენ დახიზნულნი“ [სახოკია 1985, 186]

მეტად მნიშვნელოვანია სვანეთის XIV საუკუნის ერთი საბუთი, რომლის მიხედვით, სვანეთში თუ ვინმე შავ ჭირს // ჰავ //ავ სენს შემოიტანდა, ორასი თეთრით დაჯარიმდებოდა. „ესე დაწერილ(ი) დაუწერეთ ს ე ტ ი ს ა ს ო ფ ე ლ მ (ა) ნ, მტკიცე და უქცეველი მ(ა) ს ჟ(ა)მსა, ოდეს ჩვენ(ა)დ უკითხავად ო ს ე თ ს წავიდეს, ორასისა თეთრისა იბარა წაულოთ. თუ ვინ ჰავითა სენითა დასწულდეს, იგივე ორასისა იბარა გარდავაჯდევინოთ. რაიც ქნილა, თუ რაი სამტერო საქმე მოჰყვეს, პირი და პასუხვისა გამცემი ს ე ტ ი ს ა და ლ ა | ლ ა მ ი ს ა ხ ე ვ ი ვართ.“

ამისა გათავებისა თაუსდებ(ა)დ დაგვიწერია სამება ს კ ა რ ე შ ი ს ა, მთ(ა)ვარმონამე ს ე ტ ი ს ა“ (სილოგავა 1889, 159-160). ეს საბუთი სვანეთში ეპიდემიის დროს კარანტინის მსგავსი ღონისძიების არსებობაზე მეტყველებს.

ასეთი წესი სვანეთის ყოფაში XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისშიც დასტურდება. ალ. დავითიანის ცნობით: „ერთობილსა ხევისა სვანეთისა გადანყვეტილებით, დაწყვეტილი იყო ის სვანი, რომელიც შემოიტანდა ყვავილსა და სხვა მისთანა გადამდებ მძიმე ავადმყოფობას, რომელსაც ადგილობრივად ეძახიან სენს ანუ ჟამს (შავი ჭირი), ქელეფანს (კეთრი) და სხვას. სახალხო წყევლა-კრულვის გარდა ჭირის შემომტანს დააჯარიმებდნენ და ზოგიერთ შემთხვევაში კი აყრამდის მიუყვანდნენ საქმესო. ასეთი სახევი დადგენილებით დაღონებული სვანები თავის მხრივ ცდილობდნენ სვანეთში არავითარი სენი არ შეეტანათ“ (დავითიანი 1941, 47).

XIX საუკუნეში ახალციხეში გავრცელებული ეპიდემიის დროს კარანტინი დაუწესებიათ, რომლის ამსახველი საბუთი გამოქვეყ-

ნა მიხეილ შენგელიამ. ეს არის საბუთი შავი ჭირის ეპიდემიის-გან დაცვის ამიერკავკასიის კომიტეტის, კარანტინის ინსპექტორისა და ახალციხის პროვინციის ადმინისტრაციის მიერ მიღებული ღონისძიებების შესახებ (შენგელია 1963, 285-289).

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ყამით დაავადებულები თავს აფარებდნენ, სოფლის გარეთ გამოქვაბულებს ან ხელოვნურად აშენებულ აკლდამებს. ერთ-ერთი ანდრეზის მიხედვით, სოფ. ახიელში ყამი გაჩენილა და დაავადებულები „ჭიმდაის კლდეებში ეხები (გამოქვაბულები ნ.მ.) ას. იქ გახიზნულან [...] ნახიზნარებს ეძახიან იმ ადგილებს“ (კიკნაძე 2009, 157). აკლდამებს აფარებდნენ თავს ხევსურეთში: ანატორში, მუცოში..., ნაწილი ამ აკლდამებისა ახლაც შემონახულია. „შატილიდან 4 კილომეტრის მანძილზე მდინარე არდოტისა და არღუნის შესართავთან, მაღალ კლდეზე მდებარეობს მკვდარი ქალაქი - ანატორი, რომლის აღმოცენებაც, თუ ძველ თქმულებებს დავუჯერებთ, ეკუთვნის იმ დროს, როდესაც ამ მხარეში მძვინვარებდა ეპიდემია და ხალხი ამ ავადმყოფობის თავიდან აცილების მიზნით აგებდა განსაკუთრებულ ბინებს, სადაც ათავსებდნენ ავადმყოფებს“ (ყამარაული 1932). განსაკუთრებულ ბინებში ავტორი, ალბათ, აკლდამებს გულისხმობდა. გადმოცემით, აკლდამებში დაავადებულნი თავისი სურვილით მიდიოდნენ და იქვე იხოცებოდნენ.

ს. მაკალათია წერს: „აკლდამაში გამართულია ქვის ტახტები, რომელზედაც უნესრიგოდ ასვენია მიცვალებულთა მუმიფიცირებული ჩონჩხები, მიცვალებულთა ნეშტს შერჩენია ბამბის ქსოვილის სუდარა, იშვიათად შალიც ურევია [...] აკლდამაში არის აგრეთვე ბავშვის აკვნები, ხის თასები. ჯამები და სხვ. აკლდამის აშენების დრო აქ არავის ახსოვს, ამბობენ, რომ ისინი ყამობის დროს უშენებიათ, სახადიანები ამ აკლდამაში შედიოდნენ და იქვე იხოცებოდნენო.“

ასეთივე სახის აკლდამები ბევრია დაცული ჩრდილოეთ კავკასიაში, განსაკუთრებით ოსეთში, ქისტეთში და ჩაჩნეთში.

საქართველოს მთიელებში ასეთივე აკლდამები დაცულია თუ-

შეთში, მისი ნანგრევები მოიპოვება აგრეთვე ხევში, ყაზბეგის მახლობლად.

აკლდამები უთარილოა და ამიტომ ძნელია მათი წარმოშობის დროის განსაზღვრა. მაგრამ ანატორისა და მუცუს აკლდამები თავიანთი ნაგებობის ტექნიკით და კონსტრუქციით მე-17 საუკუნეზე ადრინდელი არ უნდა იყოს. აკლდამა საგვარეულო სამარხია, თითოეულ აკლდამაში ერთი რომელიმე გვარი იმარხებოდა.

აკლდამებში მოთავსებული მიცვალებულთა ნეშტის მუმიფიკაცია ბუნებრივი პირობების შედეგია. მაღალი მთის მშრალი ჰავა და ქარი ხელს უწყობდა ადამიანის ნეშტის გამომშრობას და მუმიად გადაქცევას.

ასეთი აკლდამების აგება უეჭველია, ადამიანის სულის რწმენასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. ხალხის წარმოდგენით, საიქიო სააქაოს გაგრძელებაა: მიცვალებულს უშენებდნენ ქვიტიკირის ოთახს და საჭირო ინვენტარს ათავსებდნენ... ადამიანის წარმოდგენით, სხეულს შეეძლო სულთან უწყვეტი კავშირი ჰქონოდა (მაკალათია 1984, 210 -212).

ვ. ბრდავლიძის მიერ აღწერილია სოფ. მუცოსთან მდებარე 17 აკლდამა, რომელთაგან უმეტესობა ჩამონგრეულია, ზოგიერთში კი ჩანდა ადამიანის ძვლები და სამოსის ნაფლეთებიც კი (ბარდაველიძე 1982, 126-128).

საინტერესო მასალა მოვიძიეთ შარშან საველე მუშაობის დროს ხევში. აქ თითქმის ყველა სოფელთან არის აკლდამები. ადგილობრივთა გადმოცემით, აკლდამებსა და ბუნებრივ გამოქვაბულებში ადამიანის ძვლები იყო. ზოგან ძვლები ახლაც ჩანს. აკლდამები უმეტესწილად მინისქვეშა განლაგებული და ქვით ამოშენებულ ორმოებს წარმოადგენს. ზოგან იქვე მინისზედა აკლდამის ნაშთები და გამოქვაბულიც არის, რომლებშიც ადგილობრივთა გადმოცემით, ჟამით დაავადებულები აფარებდნენ თავს. აქვეა სალოცავები. ორ სოფელში ცდომი დარიალის ხეობაში და ცოცოლთაში თრუსოს ხეობაში ე.წ. ჟმის//ჟამის სალოცავები ყოფილა. სოფელ ცდოს სალოცავის შესახებ ს. მაკალათია წერს: „ნათლისმცემლის

ხატის პირდაპირ თერგის გაღმა სოფ. ცდოა. აქ არის ხატის ნიში, რომელსაც „კვირალეთიშვილს“ უწოდებენ. ხატში დაცულია კომპის მაგვარი შენობის ნანგრევი, რომლის ჩრდილოეთ კედელზე დგას „კვირის ყოჩის“ ქანდაკება... აქვეა „ჟმის სანირავის“ ნიში, სადაც ცდოელები ხატს სახადისა და ყოველგვარ მოარულისაგან მფარველობას შესთხოვენ. ჟამის ნიშთან ძველი აკლდამებია. აკლდამა ძველია, ფიქალ ქვით არის ნაგები და წარმოადგენს თალიანოთახს, რომელშიაც ადამიანის ძვლებია თავმოყრილი. ხალხური თქმულებით, აკლდამა ჟამობის დროს აუშენებიათ, მასში ჭირიანებს თურმე ათავსებდნენ და ისინი იქვე იხოცებოდნენ“ (მაკალათია 1934, 246-247).

„ჟამის ხატი“ აღწერილი აქვს ვ. ბარდაველიძეს: ცდოში, „კვირეს ხატის ქვემოთ, დასავლეთის მხარეს არის კიდევ მეორე ნიში, რომელიც აგრეთვე ბაზალტის ქვისაგანაა ნაგები მშრალად. დასავლეთის მხარეს აქვს სასანთლე შუკუნა“. იქვე, „კვირეს ხატის სამხრეთის მხარეს, თხასეტის გორაზე მდებარეობს ორი კლდეში გამოქვაბული აკლდამა ადამიანის ძვლებით“ აღნიშნავს იგი (ბარდაველიძე 1966, 41-42).

ხევსურეთში ანატორის ცნობილ აკლდამებთან IX-X საუკუნეების ეკლესიის ნაშთებია. ხომ არა გვაქვს ამ შემთხვევაში ეპიდემიის დროს არსებული თავშესაფრების გარკვეული კომპლექსი, რომელიც შედგებოდა მიწისზედა სამყოფელისგან - გამოქვაბულისა და მიწისზედა აკლდამის სახით, სალოცავისა და მიწისქვეშა აკლდამებისგან, რომლებიც წარმოადგენენ კოლექტიურ ორმოსამარხებს. ცნობილია, რომ კოლექტიური ორმოსამარხები გამოიყენებოდა მიცვალებულთა დასაკრძლად ეპიდემიების დროსაც. არქეოლოგების დასკვნით, „ზოგიერთი კოლექტიური სამარხის წარმოშობა[...] შეიძლება დავუკავშიროთ ეპიდემიას ან რაიმე სოციალურ უბედურებას“ (კალანდაძე 1980, 24). კოლხური კულტურის არეალში შემავალი კოლექტიური სამარხების გავრცელებაც შესაძლოა რაიმე მასშტაბურ მოვლენას უკავშირდებოდეს (ომი, ეპიდემია) (გობეჯიშვილი ნ. 2014, 41-42).

განსხვავებული ვითარებაა სვანეთში. ერთ-ერთი საბუთის მიხედვით, სვანეთის სოფელ სეტის მოსახლეობას „შავ ჭირთან ბრძოლის ძალიან ეფექტური საშუალებისთვის მიუმართავთ. კერძოდ, მათ მოუწყვიათ დიდი საკირე, სადაც ავი სენისგან გარდაცვლილებს კრძალავდნენ. საბუთის შემდეგი წინადადებიდან ეს ქმედება უფრო ნათელი ხდება. საბუთში ნათქვამია, რომ ღმერთი იმათ სულებს შეინდობს და შეინწყნარებს, ვინც თავის მიცვალებულს მათ საკირეში ჩაასვენებს. ასევე, ხევის კრებული დალოცვილად აცხადებს იმათაც, ვინც, ამ კოლექტიური დაკრძალვის ადგილს, ანუ საკირეს გაამაგრებს (ვინცა „ამაგროს). უნდა ვიფიქროთ, რომ საკირეს გაამაგრება იმიტომ სჭირდებოდა, რომ თემის ყველა წევრი არ იყო თანახმა, თავისი მიცვალებული საკირეში დაეკრძალა (ანუ, რეალურად, კირში დაენვა გვამი). ზოგიერთი რომ დაკრძალვას ფიზიკურად ეწინააღმდეგებოდა, იქიდანაც კარგად ჩანს, რომ ასეთების დასასჯელად თემის კრებულს 12 ჩაფი ლუდი იბარად დაუწესებია. თანაც, საბუთში ნათქვამია, რომ ეს ჯარიმა თემის ნების წინააღმდეგ წამსვლელს დაუყოვნებლივ (“იმავე დღესა“) უნდა გადაეხადა, რაც სასჯელის ზომას ამკაცრებდა“ (კიკნაძე 2026-2017, 223-224). ე.ი სვანეთში შავი ჭირით გარდაცვლილთა - საკირეში დაკრძალვის წესი, XIV საუკუნეში საქართველოში ეპიდემიის დროს გარდაცვლილთა გვამების დაწვის ფაქტს ადასტურებს. ცნობილია, რომ ქრისტიანული რელიგია დადებითად არ აფასებს გარდაცვლილის გვამის დაწვას, ალბათ ამიტომ იყო სვანეთში უარყოფითი განწყობა დაკრძალვის ასეთი წესის მიმართ. როგორც ჩანს, ეს იყო ეპიდემიით გამოწვეული იძულებითი ღონისძიება, ისევე როგორც XIV საუკუნის პანდემიის დროს ევროპაში.

არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, გვამების მასობრივი დაწვის ტრადიცია საკმაოდ ძველია. შესაძლებელია ამ ტრადიციის დამკვიდრებაში ეპიდემიებმაც ითამაშა გარკვეული როლი.

ეპიდემიების დროს დგება მოსახლეობის ფსიქიკური მდგომარეობის პრობლემა. სპეციალისტების აზრით, ინფექციურ და-

ვადებათა ეპიდემიას თან სდევს სულ ცოტა სამი სახის ფსიქო - სოციალური ეპიდემიაც: პირველი - შიშის, მეორე - ახსნის (დაავადების მიზეზის გარკვევის სურვილის), მესამე კი, ქმედებების. დაავადების შიში ვრცელდება მთელ საზოგადოებაში. შემდეგ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საზოგადოებას იპყრობს სურვილი ახსნას დაავადების გავრცელების მიზეზი. ამასთან მიმართებაში განიხილავს ზნეობრიობის საკითხსაც და იწყებს მოქმედებებს ამ მოცემულობის კონტექსტში. ეს სამი ეპიდემია ერთმანეთთან უშუალო კავშირშია. დაავადების გადადების შიში განაპირობებს რიგ ქმედებებს. თავად დაავადების ხასიათი მისი უჩვეულობა, განსაკუთრებით ახალი უცნობი ეპიდემიის გავრცელების დროს, იწვევს მოთხოვნილებას დაავადების მიზეზის გამოვლენისა, ყოველივე ეს კი განაპირობებს ეპიდემიის დროს ინდივიდუალურ თუ კოლექტიურ ქმედებებს (Strong 1990).

ამგვარად, შავი ჭირის ეპიდემიების დროს, მიუხედავად იმისა, რომ ხალხი თავზარდაცემული იყო, მაინც ცდილობდა ეპოვნა დაავადების გავრცელების მიზეზი. შუა საუკუნეების პანდემიასა და ეპიდემიებზე არსებული მონაცემების შესწავლის საფუძველზე გამოთქმულია აზრი, რომ დროთა განმავლობაში შავი ჭირის გავრცელების მიზეზის შესახებ სამი შეხედულება ჩამოყალიბდა. პირველი, სწავლულთა, მეორე თავად ხალხის, ხოლო მესამე ხალხისა და ეკლესიის ერთად. სწავლულები შავ ჭირს უმეტესწილად მავნე ანაორთქლს, დაბინძურებულ ჰაერს უკავშირებდნენ³ და ზეციური მოვლენებით (კომეტის გამოჩენა, პლანეტების კონიუქცია (შეერთება) ხსნიდნენ. მეორე ვერსია ფაქტობრივად ბრალდებას წარმოადგენდა. მიაჩნდათ, რომ იყვნენ ადამიანები, რომლებიც სპეციალურად ავრცელებდნენ დაავადებას, ამიტომ მათი გამოვლენა და დასჯა აუცილებელი იყო. მესამე ვერსიით, ადამიანების

³ საფრანგეთის მეფე ფილიპე VI-ის დავალებით შედგენილ პარიზის უნივერსიტეტის მედიცინის ფაკულტეტის დასკვნებში (1348 წლის ოქტომბერი), შავი ჭირის ეპიდემიის მიზეზად გამოცხადებულ იქნა მონამლული ჰაერი ე.წ. მიაზმა, რაც ცაზე პლანეტების განლაგების შედეგად იყო მიჩნეული (Бульст 2000, 155).

უზნეობით განრისხებული ღმერთი დაავადებას ცოდვილთა დასჯის მიზნით აგზავნიდა,⁴ ამიტომ საჭირო იყო ცოდვათა გამოსყიდვა, მონანიება (Делюмо 1994, 115).

ცნობა შავი ჭირის ეტიოლოგიის შესახებ, რომელიც გარკვეულწილად შეესაბამება ევროპელ სწავლულთა შეხედულებას, გვხვდება XVI საუკუნის ქართულ სამედიცინო ნიგნში - დავით ბატონიშვილის იადიგარ დაუდში, სადაც ვკითხულობთ: „ამა ავისა ჟამისა შეყრა და მიზეზი ავის ჰავისაგან, ავის სულისაგან, და ხმელისა და ავის საქმლისაგან შეექნების ესე სენიო“ (ბაგრატიონი 1985, “527). ხალხური გადმოცემით კი, შავ ჭირსა და ზოგიერთ სხვა ეპიდემიასაც, ღვთის რისხვას უკავშირებდნენ, რასაც, ისტორიული წყაროებშიც ადასტურებს. მაგ. ჯუანშერის ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში სატლი, რომელსაც ეპიდემიური ხასიათი ჰქონდა. ღვთიურ სასჯელად, ღვთის რისხვად არის წარმოდგენილი: «და ვიდრე განთენებამდე მოავლინა უფალმა სარკინოზთა ზედა ხორშაკი ბლუარისა, და გუემნა იგინი სატლითა სისხლისათა [...] და მოსწყდა სატლითა სარკინოზთაგან ოცდათხუთმეტი ათასი” (ქართლის ცხოვრება 1973, 237). ხალხური გადმოცემით, ღვთის რისხვას როგორც ცალკეული ინდივიდის, ისე საზოგადოების მიერ ჩადენილი, ღმერთისთვის მიუღებელი, საქციელი იწვევდა, ღმერთის გარდა ადამიანი სხვა ღვთიურ ძალებსაც შეეძლოთ დაესაჯათ. ანატორის ძველი მკვიდრი მოსახლეობა ჟამს იმიტომ გაუწყვეტია რომ „ერთ-ერთი მათგანი უდიერად მოქცევია თავის სალოცავს; განრისხებულ ანატორის ჯვარს არ დაუნდვია არც ის, არც თავისი საყმო და ყველასთვის ჟამი გაუჩენია“ (ოჩიაური 1977, 102).

მოყვანილ ცნობებში ზეციური ძალების მიერ მოვლენილ სასჯელზეა მინიშნება. ზეციურ ძალებთან შავი ჭირის კავშირზე მეტყველებს გადმოცემები ჟამის გამავრცელებელთა ადგილსამყოფელის შესახებ. სვანური გადმოცემით, ჟამის ბალი, კლდის

⁴ რომის პაპმა კლიმენტი VI-მ, 1348 წლის 26 სექტემბრის ეპისტოლეში შავი ჭირი მოიხსენია როგორც ღვთის საიდუმლო მსჯავრი, ასევე დაავადება, რომლითაც ღმერთმა დასაჯა ქრისტიანები ცოდვების გამო (Бульст 2000, 156).

თავზე იყო გაშენებული (ნიჟარაძე 1962, 147-148; ერისთავი 1986, 196). მეგრული გადმოცემის მიხედვით კი, ჟამის და სხვა ინფექციურ დაავადებათა (ბატონების) გამავრცელებლების უმშენიერესი ბალი შავი ზღვის იქით იყო. მათ, „ჰქონდათ თავისი ოჯახები და მთელი სოციალური და სარწმუნოებრივი ორგანიზაცია. ყველანი ემორჩილებოდნენ ერთ უფროსს, რომელიც განაგებდა თავის ქვეშევრდომების საქმეებს და ზრუნავდა მათ კეთილდღეობაზე „სარწმუნოების მხრივ ისინი ქრისტეს და ისლამის აღმსარებელნი იყვნენ. ფიზიკურად კი ზოგი შავი იყო (შავი ჭირი). ზოგი თეთრი (ყვავილ-ბატონები) და ზოგი წითელი (წითელა)“ (სახოკია 1956, 26).

დაავადების უშუალო გამავრცელებლები „ჟამნი, ხევსურის რწმენით, ღვთიდან მოვლენილნი ფარულად ხალხის მხოცავები იყვნენ“ (ოჩიაური 1988, 121-122). ისინი ადამიანის მსგავსი პატარა არსებანი ყოფილან, რომლებიც სამი ფერის ისრის სროლით აავადებდნენ ადამიანებს. „ვისაც შავთბიან ისარს დაჰკრავდნენ, ის თურმე მაშინვე ტოვებდა სამზეოს, ვისაც წითელს - შედარებით დიდხანს ცოცხლობდა, მაგრამ მაინც იღუპებოდა. თეთრი ფერის ისრით დაკოდილი კი იკურნებოდა. იმ ადგილას სადაც, ჟამთა მსხვერპლს ისარი ხვდებოდა, ცვარი (წყლიანი მუნუკი) გაუჩნდებოდა და ავადმყოფობაც ეწყებოდა» (ოჩიაური 1977, 104). ამ გადმოცემის ანალიზის შედეგად თ. ოჩიაურმა დაასკვნა, რომ „თქმულებაში მოცემული მოტივი სამფერი ისრების შესახებ მტკიცე რეალურ სინამდვილეს ეყრდნობა და დაავადების სიმპტომის ასახვას წარმოადგენს...“ (ოჩიაური 1977, 104).

ხევსურულ თქმულებაში ჟამნის შესახებ მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ისარს. ღმერთის, ღვთაების თუ წმინდანის მიერ ისრის ტყორცნით შავი ჭირის გამონვევის თემა, სხვადასხვა ხალხის თქმულება-გადმოცემებში, ფერწერულ ტილოებში, მხატვრულ ნაწარმოებებშია ასახული (Делюмо 1994. 87-88). საკმარისია გავიხსენოთ თუნდაც ჰომეროსის ილიადას პირველი სიმღერა, განრისხებული აპოლონის მიერ აქაველთა ისრების ტყორცნით

დასჯა და შავი ჭირის მოვლინება.

ეპიდემიების დროს ჩნდება რწმენა-წარმოდგენები დაავადებულითა დამსჯელი და მფარველი ღვთაებებისა და წმინდანების შესახებ ან ზოგ ღვთაებას, წმინდანს მიენერება ეს ფუნქციები. ასეთია მაგ. ჩვენ მიერ ზემოხსენებული ერა - შუმერული ღვთაება, ეგვიპტური ქალღვთაება სეხმეტი. ქრისტიანულ ეპოქაში დასავლეთ ევროპის ზოგიერთ სახელმწიფოში შავი ჭირით დაავადებულითა მფარველად მიიჩნევიან წმინდა სებასტიანე, წმინდა როხი და სხვ. (Бульст 2000), რუსეთში წმინდა ათანასე, კოზმა და დამიანე. ჩვენში შავი ჭირით და საერთოდ სახადით დაავადებულთა (ე. წ. ბატონების) მფარველად წმ. ბარბარე ითვლება. შემწეობისთვის წმინდა ბარბარეს სალოცავებს მიმართავდნენ, უფრო მეტიც, ეპიდემიების დროს წმინდა ბარბარეს სახელზე ეკლესიებსა და სალოცავ ნიშებსაც კი აგებდნენ(დეტალურად იხ. მინდაძე, 2013, 234-244). თბილისში წმინდა ბარბარეს ეკლესია ნავთლულში შავი ჭირის ეპიდემიის დროს, ეპიდემიის შეწყვეტის მიზნით აუცილებლად (Историческая... 1884, №273).

სვანეთში შავი ჭირის გავრცელების ფაქტი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, XIV ს-ს წერილობითი საბუთებით დასტურდება. სწორედ ამ დროს სვანეთში არაერთი ბარბარეს ეკლესია აგებულა, შესაძლებელია, ეპიდემიის შეწყვეტის მიზნით.

ეს ტრადიცია უძველესი დროიდან მომდინარეობს. 430 წელს პელოპონესის ომის დროს, შავი ჭირის ეპიდემიის შეწყვეტის მიზნით, ათენში კიბელას ტაძარი აუცილებლად (Naumann, 1983, 161).

XIV საუკუნიდან მოყოლებული რუსეთის სხვადასხვა ქალაქში შავი ჭირის ეპიდემიების დროს წმინდა ათანასეს სახელობის ეკლესიებს აშენებდნენ (Дербек 1904).

ეპიდემიების დროს დაავადების თავიდან ასაცილებლად სხვადასხვა სახის რიტუალს ატარებდნენ, რომელიმე დღეს უქმედ აცხადებდნენ და ლოცულობდნენ. ამ ასპექტით საინტერესოა ხევში დადასტურებული ე.წ. ჟამის კვირა, ყველიერის წინა კვირა, როდესაც მხოლოდ ლოცულობდნენ (სუჯაშვილი, ფიცხელაური

2005, 273).

ზემომოყვანილ მასალას თუ შევაჯამებთ ასეთ სურათს მივიღებთ. საქართველოში შავი ჭირის რამდენიმე ეპიდემია დასტურდება. წერილობითი ცნობები აღნიშნული ეპიდემიის შესახებ მე-14 საუკუნიდან მიგვეპოვება. თვით დაავადების შესახებ ცნობები კი მე-11 საუკუნიდან (ქანანელი 1940, 5, 400).

წყაროები ეპიდემიის გავრცელების, მასთან ბრძოლის წესების შესახებ საქართველოს რიგ რეგიონებს შორის განსხვავებულია. მაგ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ეპიდემიებზე ადგილობრივი ლეგენდა-გადმოცემებით, ხოლო სვანეთში XIV საუკუნის დოკუმენტური მასალით შეიძლება მსჯელობა. თ.ოჩიაურის ვარაუდით, „ძნელია იმის თქმა, თუ მთაში დაცული ცნობები ჟამთა შესახებ, რომელი ეპოქის ეპიდემიის ამსახველია, როდის უნდა გავრცელებულიყო იგი აქ. გამორიცხული არ არის, რომ ეს ცნობები საუკუნეთა მანძილზე მიმდინარე ეპიდემიათა შედეგად იყოს შექმნილი. არც ისაა გამორიცხული, რომ მასში ასახულიყო შედარებით უახლოესი და მძლავრი ეპიდემია თუნდაც 1779-95 წლებისა. მით უმეტეს, რომ ერეკლეს ლაშქრობებისა და ბრძოლების მუდმივი მონაწილენი ფშავ-ხევსურნიც იყვნენ, რომელთაც, სხვა მოძმე ქართველ ტომთა მსგავსად, ქვეყნის ავბედობა, საკუთარ თავზე გადაჰქონდათ. ჟამით შეპყრობილ მეზობლებს შეეძლოთ დაავადება მთაშიც აეტანათ.“ (ოჩიაური 1977, 110). ეს სხვაობა ალბათ გეოგრაფიულ გარემოსთან ერთად, ისტორიულმა და სხვა ფაქტორებმაც განაპირობა, როგორც ჩანს, საქართველის სხვადასხვა რეგიონში ეპიდემიებმა სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა ინტენსივობით შეაღწია. ეპიდემიების ამ კუთხით კვლევა მომავლის პერსპექტივად გვესახება.

დაავადების თავიდან ასაცილებად და ეპიდემიის ფართოდ გავრცელების პრევენციის მიზნით, საქართველოში გარკვეულ ზომებს მიმართავდნენ, რომელთაგან ზოგიერთი, როგორც აღმოჩნდა, დღესაც წარმატებით გამოიყენება. ვგულისხმობ, განსაკუთრებული ჰიგიენური ნორმების დაცვას, ნივრის ბაქტერიციდ-

ული თვისებების აქტიურად გამოყენებას, დაავადებულის მოვლის წესებს, რომელიც შუასაუკუნეების ოფიციალური მედიცინის მიხედვით, ითვალისწინებდა პრევენციულ ზომებს, მკურნალობას, დიეტას... ავადმყოფის ან ავადმყოფების იზოლირებას, ადგილზე ან დაავადების კერიდან მოშორებით, დაუსახლებელ ადგილებში[გახიზვნას], რომლის დროსაც, რა თქმა უნდა, გეოგრაფიული გარემო მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა, სწორედ ამიტომ ბარის რეგიონებში უმეტესად იხიზნებოდნენ ცყეში, დაუსახლებელ ადგილებში აგებულ დროებით საცხოვრებლებში, სადაც ზოგჯერ ახალი დასახლებებიც იქმნებოდა. მთაში სოფლის გარეთ, გამოქვაბულებსა და ხელოვნურად აგებულ ქვის აკლდამებში და სხვ. ეპიდემიის ფართოდ გავრცელებისგან დაცვა განაპირობებდა აგრეთვე სწეულთა დაკრძალვის განსაკუთრებულ წესებს, სოფლის გარეთ, კოლექტიურ სამარხებში, მიწისქვეშა თუ მიწისზედა აკლდამებში. ასევე გვამის დანვას, რასაც XIV საუკუნის ერთ-ერთი სვანური საბუთი ადასტურებს.

ეპიდემია იწვევდა გარკვეულ ცვლილებებს ტრადიციულ ყოფაში, მოითხოვდა ინოვაციებს. იქმნებოდა ცხოვრების ახალი წესები, მიშელ ფუკოს სიტყვებით რომ ვისარგებლოთ, იქმნებოდა გარკვეული დისციპლინარული სქემა, რომელიც აწესრიგებდა ცხოვრებას ეპიდემიის პირობებში.

დაბოლოს, ხაზი უნდა გაესვას ფსიქიო-სოციალურ ფაქტორსაც. ცნობილია, რომ ეპიდემიების დროს, ახალი, უჩვეულო ვითარება - იძულებითი კარჩაკეტილობა, შიში სიკვდილის მომტანი სწეულებით დაავადებისა, რისი მიზეზიც შეიძლება გამხდარიყო გვერდით მყოფი ადამიანი, ცვლიდა ადამიანთა შორის არსებულ ურთიერთობებს. მეტ ადგილს იკავებდა ეჭვი, უნდობლობა, უსუსურობის განცდა. ეს და ალბათ ბევრი სხვა ფაქტორიც უარყოფით გავლენას ახდენდა ადამიანზე, ქმნიდა მისი ფსიქიკის დაავადების საფრთხეს. ასეთ პირობებში, თავგანწირული ქმედებების პოპულარიზება, ვგულისხმობ ანატორის აკლდამასთან დაკავშირებულ თქმულებას ჟამით დაავადებულთა შესახებ, ადამიანებს ღირსების

განცდას უღრმავებდა, ზნეობრივად ამაღლებული ქმედებებისკენ უბიძგებდა. ხოლო, დაავადების თავიდან აცილების რელიგიური საშუალებები, რწმენა ღვთაებების თუ წმინდანების მიერ დაავადებულთა მფარველობისა, ეკლესიების აგების ფაქტი ხელს უწყობდა მათ დამშვიდებას, შიშის დაძლევას. მოსახლეობას გადარჩენის იმედს უსახავდა. ყოველივე ეს კი რამდენადმე ამცირებდა ეპიდემიების დროს ადამიანთა ფსიქიკური აშლილობის საფრთხეს და შესაძლებელია მსხვერპლსაც.

დამონმებული ლიტერატურა:

ბაგრატიონი 1985 - ბაგრატიონი დ. იადიგარ დაუდი, თბ.

ბალიაური 1940 - ბალიაური მ. ხალხური მედიცინა ხევსურეთში (ხელნაწერი) მ.ბ.ბ. თსუ ივ ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი.

ბარდაველიძე 1982 - ბარდაველიძე ვ. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები, ტ. II, ხევსურეთი. თბ.

ბარდაველიძე 1966 - ბარდაველიძე ვ. ხევის საკულტო ძეგლები (ხელნაწერი) ვ.ბ. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი.

ბატონიშვილი 1973 - ბატონიშვილი ვ. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება ტ.IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს ყაუხიშვილის მიერ, თბ.

ბერაძე, სანაძე 2003 - ბერაძე თ., სანაძე მ. საქართველოს ისტორია, (ანტიკური ხანა, შუა საუკუნეები), თბ.

გობეჯიშვილი 1962 - გობეჯიშვილი ნ. კოლხური და ყოზანური კულტურების ურთიერთმიმართების საკითხი სამარხ-კონსტრუქციათა და დაკრძალვის წესის მიხედვით, თბ.

დადიანი 1962 - დადიანი ნ, ქართველთა ცხოვრება, თბ.

დავითიანი 1940 - დავითიანი ა. ყვავილისა და წითელას შესახებ (ხელნაწერი), ა.დ. 10, თსუ ივ ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა

და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი.

დოკუმენტები 1953 - დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან ნ. ბერძენიშვილის რედ. ტ. II, თბ.

ეგნატაშვილი 1959 - ეგნატაშვილი ბერი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ქართლის ცხოვრება ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს ყაუხიშვილის მიერ, თბ.

ერისთავი 1982 - ერისთავი რ. ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული ნერილები, თბ.

იოსელიანი 1977 - იოსელიანი ა. აცრით ყვავილის მკურნალობის ისტორიიდან ძველ საქართველოში, კრბ. ივანე ჯავახიშვილი, თბ.

კალანდაძე 1980 - კალანდაძე აღ., სამთავრო. წინაატიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები. მცხეთა ტ. 4 თბ.

კესარიელი 1989- კესარიელი პრ., საიდუმლო ისტორია, ბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ნინო ეფრემიძემ, თბ.

კიკნაძე 2016-2017 - კიკნაძე ვ. ახალი მასალა XIV საუკუნეში საქართველოში შავი ჭირის ეპიდემიის გავრცელების შესახებ (სვანური საბუთები), ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები XIV-XV, თბ.

კიკნაძე 2009 - კიკნაძე ზ. ხევსურული ანდრეზები, თბ.

მაკალათია 1934 - მაკალათია ს. ხევი, ტფ.

მაკალათია 1984 - მაკალათია ს. ხევსურეთი, ტფ.

მინდაძე 2013 - მინდაძე ნ., ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა, თბ.

ნიჟარაძე (1962), ნიჟარაძე ბ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნერილები, თბ.

ორბელიანი 1991 - ორბელიანი სს. ლექსიკონი ქართული, I, თბ.

ორბელიანი 1993 - ორბელიანი სს. ლექსიკონი ქართული, II, თბ.

ოჩიაური 1977 - ოჩიაური თ. ხევსურეთი და ხევსურები, თბ.

ოჩიაური 1988 - ოჩიაური აღ. ქართული ხალხური დღეობების კალენდარი, თბ.

ჟღენტაი 2019 - ჟღენტაი ე. საქართველოსა და მიმდებარე რე-

გიონებში გავრცელებული *Yersinia pestis* შტამების მოლეკულური დახასიათება“ სადისერტაციო ნაშრომი, სიცოცხლის შემსწავლელ მეცნიერებების დოქტორის აკადემიური ხარისხის მინიჭების მოთხოვნების შესაბამისად, თბ.

სააკაშვილი, გელაშვილი 1956 - სააკაშვილი მ., გელაშვილი ა. საქართველოს მედიცინის ისტორია, ტ.3, თბ.

სილოგავა 1986 - სილოგავა ვ., სვანეთის წერილობითი ძეგლები, I, თბ.

სახოკია 1956 - სახოკია თ. ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ.

სახოკია 1985 - სახოკია თ. მოგზაურობანი, თბ.

სოსიაშვილი 2020 - სოსიაშვილი გ. საქართველოში გავრცელებული ეპიდემიები და ქრისტიანული ეკლესია, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები XVI, თბ.

სუჯაშვილი, ფიცხელაური 2005 - სუჯაშვილი ნ., ფიცხელაური ი., მოხევეური ლექსიკონი, თბ.

ქანანელი 1940 - ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, თბ.

ქართლის ცხოვრება 1955 - ქართლის ცხოვრება, ტ.1, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ, თბ.

ყამარაული 1932 - ყამარაული ალ. ხევსურეთი, თბ.

შენგელია 1957 - შენგელია ი. საქართველოში სანიტარული საქმის და ეპიდემიებთან ბრძოლის ისტორიისათვის (1801 წლიდან 1913 წლამდე), თბ.

შენგელია 1963 - შენგელია მ., ეტიუდები ქართული მედიცინის ისტორიიდან, თბ.]

შენგელია (1963), მ., ქართული მედიცინის ისტორია, თბ.

ნიგნი სააქიმოი 1936 -ნიგნი სააქიმოი, თბ.

Акты 1868 - Акты собранные Кавказской археографической комиссией, том II, Тф.

Бродель 1986 - Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV-XVIII, Том I, Структуры повседневности: воз-

можное и невозможное, Прогресс.

Бульст 2000 - Бульст Н. Почитание святых во время чумы. Социальные и религиозные последствия эпидемии чумы в позднее средневековье, Одиссей. Человек в истории. М.

Гамкрелидзе, Иванов 1984 - Гамкрелидзе, Т.В., Иванов, Вяч. Вс. II, Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тб.

Делюмо 1994 - Делюмо Ж. Ужасы на Западе. М.

Ерицов 1879) - Ерицов А. Чума в Закавказии (исторический очерк), Тф.

Фуко 1999 - - Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы.

Харрисон 1970 Харрисон Дж., Уайнер Дж., Баррикет Н., Рейнолдс В., Биология человека, М.

Чиракадзе 1964 - Ч- Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы.

Charles Q. Choi 2018 Ancient, Unknown Strain of Plague Found in 5,000-Year-Old Tomb in Sweden By Charles Q. Choi, 2018, www.livescience.com/64246-ancient-plague-swedish-tomb

Naumann 1983 - Naumann Fr. Die Ikonographie Der Kibele in Der Phrygischen und Der Griechischen Kunst, Tübingen.

Strong 1990 - , Strong Ph. Epidemic psychology: a model. *Sociology of Health and Illness*, 12, 3, 249-59. Reprinted in *Classic Texts in Nursing* London: Butterworth Heinemann, in press, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1467-9566.ep11347150>

NINO MINDADZE

TOWARDS THE STUDY OF EPIDEMIC DISEASES IN GEORGIA

Today, when the whole world was covered by the Covid 19 pandemic, the study of the history of epidemics was given special importance

and various interesting materials were published. The issues related to epidemic diseases in Georgia are discussed in written sources and ethnographic data. Based on this material the ancient Georgian names of the epidemic diseases, the epidemics confirmed in historical sources and folk customs of dealing with them are revealed. In order to prevent the disease and to prevent the spread of the epidemic, certain measures were taken in Georgia, some of which, as it turned out, are still used successfully today. Here are meant the observance of special hygienic norms, the active use of the bactericidal properties of garlic, the rules of patient care, which, according to the official medicine of the Middle Ages, included preventive measures, treatment and diet. The epidemic was causing some changes in the traditional life, demanding innovations. New rules of life were created, to use the words of Michel Foucault, a certain disciplinary scheme was created, which would regulate life in the conditions of an epidemic. The psycho-social factor should also be emphasized. It is known that during epidemics, a new, unusual situation - forced confinement, fear of a deadly disease, which could be caused by a person next door, changed the relationship between people. Doubt, distrust, a feeling of helplessness took place. These and probably many other factors also had a negative impact on the person, creating a threat to his mental illness. In such conditions, the popularization of self-sacrificing actions, e.g. the narration of Anatori Shrine where the sick people were distancing themselves from the villagers, deepened people's sense of dignity, encouraged them to morally elevated actions. The religious means of preventing disease, the belief in deities or the protection of the sick by the saints, the fact of building churches etc. helped to calm people down, to overcome their fears. The population hoped to survive. All of this reduced the risk of mental disorders during epidemics.